

О. М. КОБРІЙ

ГУМАНІЗАЦІЯ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЙОГО ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ (ІСТОРИКО- МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Обґрунтовано основні тенденції розвитку проблеми гуманізації свідомості майбутнього вчителя у вітчизняній педагогіці в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. У радянський період вони були пов'язані зі спробами демократизації освіти, висвітлювалися через призму ідейності та діяльності педагога, а наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. увага акцентується на повазі до людини, становленні в ній людяності, формуванні її духовного світу, зв'язку із народністю і національними традиціями. Визнання гуманізації свідомості як основи формування ціннісних орієнтацій педагога розвиток ідей християнської сутності людини, пріоритет моралі, необхідність практикування моральних чеснот тощо.

Ключові слова: педагог, гуманізація свідомості, ціннісні орієнтації, людяність

О. Н. КОБРИЙ

ГУМАНИЗАЦИЯ СОЗНАНИЯ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ ЕГО ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ (ИСТОРИКО- МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Обосновано основные тенденции развития проблемы гуманизации сознания будущего учителя во второй половине ХХ – в начале ХХІ ст. В советский период они были связаны с попытками демократизации образования, освещались сквозь призму идейности и в рамках деятельности педагога, а в конце ХХ – начале ХХІ ст. внимание акцентировано на уважении к человеку, становлении в нем человечности, формировании его духовного мира, связи с народностью и национальными традициями. Признание гуманизации сознания как основания формирования ценностных ориентаций педагога предусматривает развитие идей христианской сущности человека, приоритет морали, необходимость реализации моральных качеств на практике.

Ключевые слова: педагог, гуманизация сознания, ценностные ориентации, человечность.

О. М. КОБРИЙ

HUMANIZATION OF A FUTURE TEACHER'S CONSCIOUSNESS AS A BASIS OF THE FORMATION OF HIS VALUE ORIENTATION (HISTORICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT)

The article grounds basic trends of the humanization problem of future teacher's consciousness during the second half of the 20th – the beginning of the 21st century. In the Soviet period these trends were related to the attempts of democratization of education, and were studied through the prism of ideological content and within the framework of teacher's activity, and at the end of 20th – the beginning of the 21st century the accent has been laid on respect to man, on growing his humanity, and spiritual world, connection with nationality and national traditions. Defining the process of consciousness humanization of as a base of the formation of the values is presupposed, first of all, the development of the ideas of Christian essence of man, the priority of morals, the necessity of moral virtues practice etc.

Key words: humanization of consciousness, value orientations.

Значні соціально-політичні, економічні й ідеологічні зміни в українському суспільстві, що визначають його сучасне духовне життя, національно-культурне відродження та істотно впливають на розвиток у ньому інтелектуальної думки, позначаються на змісті підготовки майбутнього вчителя, пошуку шляхів формування багатьох прогресивних ідей у його свідомості, виборі ціннісних орієнтацій, які повинні вести до прогресу, самовизначення і реалізації в житті. Свідомість майбутнього вчителя визначається сформованістю його духовних

цінностей, зосередженістю на актуальних і перспективних інтересах, готовності до повноцінної життєдіяльності в нинішньому суспільстві, що виражається у процесах гуманізації.

В основу дослідження покладені положення П. Блонського, Л. Виготського, В. Сухомлинського, К. Ушинського, С. Шацького та інших відомих педагогів, які дали поштовх для організації передового навчально-виховного процесу у вітчизняній школі. Теоретичне обґрунтування модернізаційних процесів в сучасній українській системі освіти, удосконалення її пріоритетів і цінностей розкривають В. Андрущенко, І. Бех, І. Зязюн, В. Кремень, О. Сухомлинська й інші науковці. Важливі тенденції та перспективи виховання і професійного самовдосконалення майбутнього вчителя, що виражаються у змісті його підготовки, відображені у працях А. Алексюка, А. Бойко, О. Вишневецького, В. Євдокимова, К. Корсака, В. Ковальчука, В. Лозової, О. Савченко та ін.. Однак цілісного дослідження щодо обґрунтування тенденцій розвитку проблеми гуманізації свідомості майбутнього вчителя та формування його ціннісних орієнтацій, що відображають ідеалістично-християнський підхід до виховання, в історичному аспекті не проводилося.

Мета статті – обґрунтування тенденцій розвитку проблеми гуманізації свідомості майбутнього вчителя в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. та її характеристика як основи формування ціннісних орієнтацій педагога.

Після Другої світової війни у вітчизняній в освіті склалася ситуація, яка вимагала реформування тогочасної системи та налагодження підготовки кваліфікованих кадрів. На основі загального пропагування педагогічних ідей А. Макаренка щодо дисциплінованості і моральності у навчанні та вихованні підростаючого покоління дослідження стосовно забезпечення педагогічної освіти велися в руслі створення належних умов для чесної, безкорисливої, чітко організованої праці на благо тодішнього радянського суспільства. Однак істотні зміни у змісті освіти не відбулися переважно через ідеологічне навантаження на навчальні заклади і відсутність елементарних умов для таких новаторств.

Формування педагогічної свідомості майбутнього вчителя тривалий час було ідеологічно заангажованим. Часткова демократизація навчальних закладів у 60-і роки ХХ ст., яка відбувалася разом із здійсненням загальної обов'язкової середньої освіти (до 1970 р.) та активізувала проблемне, програмоване навчання, впровадження дослідницьких методів тощо, знову змінилася застійними явищами в усіх сферах життя загалом і педагогічній освіті зокрема. Брежньовсько-сусловська денаціоналізація (проводилася з 1973 р.), яка означала практично русифікацію української молоді, позначилася вкрай негативно на педагогічній підготовці вчителя. Партійними і державними постановами обґрунтовувалися ідеологізація навчальних закладів, вимоги щодо виховання у молоді марксистсько-ленінського світогляду, пролетарського інтернаціоналізму, формування радянського патріотизму.

Спроба реформування педагогічної підготовки вчителя була зроблена «Основними напрямками реформи школи», які були затверджені у 1984 р. і впроваджені в усі педагогічні дисципліни, що вивчалися у вузах тодішнього СРСР, у тому числі України. Однак тогочасні суспільні умови не могли дати позитивних результатів.

Звісно, у практиці окремих педагогів реалізовувалися окремі шляхи вдосконалення вузівського (чи шкільного) навчально-виховного процесу. Проявлялися індивідуалізація змісту навчання, його демократизація (через диференціацію, профілізацію тощо), орієнтація змісту підготовки вчителя на самонавчання і самовиховання, впровадження модульно-рейтингової системи навчання, турбота про розвиток студентів. Але майже до 1990-х років, за свідченнями педагогів-істориків (О. Любар, О. Сухомлинська), спостерігаються дотримання ідеологічних настанов, заідеологізованість навчання, його догматичний характер, виховання людини, відданої комуністичному режиму, слухняної і безхарактерної. Вузівські педагоги, як правило, поширювали переконання в необхідності формування марксистсько-ленінського світогляду радянських людей, зміцнення його зв'язку із соціалістичною дійсністю, «критичного осмислення» минулого і тодішнього колективного життя. Тому педагогічний доробок багатьох педагогів, які протягом 80-х років досліджували зміст педагогічної освіти (Ю. Бабанський, Т. Ільїна, І. Якиманська та ін.), з ідеологічних та соціальних причин не призвів до бажаних результатів. Позитивні, на перший погляд, ідеї висвітлювалися через призму ідейності і в рамках діяльності педагога, а не з точки зору діяльності студента чи учня.

Розвиток ідей гуманізму в суспільстві та освіті в другій половині ХХ ст. вивчали С. Рубінштейн та його послідовники В. Сиркіна, О. Леонтьєв, пізніше О. Матюшкін,

В. Роменець та ін. Їхні дослідження стимулювали процес з'ясування умов для самостійності й активності суб'єкта, що пов'язувалися переважно з особливостями творчого мислення, подоланням інтелектуальних стереотипів молодшої людини (вони стосувалися обсягу засвоєної інформації, застосування вольових зусиль тощо) і докорінно змінювали ставлення до дослідника, було виявом уваги і любові до людини, котра здійснює пізнавальну діяльність і є носієм творчості.

Будь-які спроби демократизації педагогічної освіти завжди були виявленням її гуманізації. Створення умов для вільного вибору змісту завдань, рівня діяльності, спеціалізації та поглибленого вивчення, диференціація і профілізація в навчанні, врахування специфіки предмета діяльності та індивідуальних можливостей студентів, педагогічний підхід до контролю та оцінювання одночасно вели до забезпечення гуманістичного характеру роботи. Крім того, на досягнення «ефекту» гуманізації свідомості педагога впливали сприятливі умови для самостійної і творчої діяльності, демократичні методи і форми навчання, проблемні ситуації, а також партнерські стосунки між суб'єктами навчання, уважне ставлення до поведінки, настрою, емоцій і переживань майбутніх фахівців. Виявлення прагнень до самовдосконалення і самореалізації дозволяло забезпечувати корекцію особистісного зростання кожного, пристосовувати організацію навчальної діяльності до його індивідуальних особливостей.

Позитивна мотивація гуманізації змісту педагогічної освіти визначається його особистісною зорієнтованістю, що часто трактується як поєднання зовнішньої і внутрішньої зорієнтованої освіти, мотивацією стати особистістю, стимулюванням відповідної поведінки, що підносить людину до справді людського (А. Балл, О. Киричук та ін.). Тому педагог повинен допомагати людині пізнати себе, усвідомити необхідність формування особистості, інтереси якої збігаються із загальнолюдськими.

Християнські цінності, на яких ґрунтується виховання в усіх європейських країнах, є фундаментом педагогічної теорії багатьох знаних українських педагогів, зокрема Г. Ващенко, А. Волошина, І. Огієнка, Г. Сковороди, П. Юркевича, К. Ушинського, галицьких педагогів кінця XIX – першої третини XX ст. Християнські засади несе передусім українська культура, починаючи з княжих часів, яка була основою козацького виховання, вітчизняної філософії. Ідеалістично-християнський підхід в організації виховання, репрезентований у працях українських вчених у діаспорі (П. Лончина, М. Семчишин та ін.).

Основи формування християнського світогляду молодих людей переконливо розкриті у XIX ст. видатним українським педагогом К. Ушинським, хоч у радянський час ці його погляди трактувались як перекручення і хиби. У 90-і роки XX ст. з'явилася можливість звернутися до його творчості без будь-яких обмежень, адже він розкривав питання ідеалу виховання, мети життя, моральні засади виховного процесу в школі тощо.

Християнські цінності, пов'язані з усвідомленням значущості ідеалів, які подає християнство, вказують на надійні орієнтири виховання. Вони незаперечні, вічні, звернені до всіх епох і народів. К. Ушинський писав: «Є тільки один ідеал довершеності, перед яким схиляються всі народності, – це ідеал, що його дає нам християнство. Усе, чим людина може і повинна бути, виражено цілком у Божественному вченні, і вихованню залишається тільки вкоренити вічні істини християнства. Воно дає життя і вказує вищу мету всякому вихованню, воно ж повинно служити для виховання кожного християнського народу джерелом усякого світла і будь-кої істини. Це негасимий світоч, що йде вічно, як вогняний стовп у пустині, попереду людини і народів; за ним повинен прямувати розвиток усякої народності і будь-яке справжнє виховання, що йде разом з народністю» [8, с. 102].

Найбільшого розквіту ідея гуманізації свідомості вчителя в радянський період досягла у педагогіці В. Сухомлинського, яка значно випереджала реалії, була втіленням високих ціннісних орієнтацій. Видатний педагог-практик був великим поборником гуманізму, який став серцевиною його педагогічної концепції. Людяність, порядність, чесність В. Сухомлинський вважав джерелом усіх інших позитивних якостей особистості, а прагнення бути добрим – єдиною рушійною силою виховання. Педагогіка гуманізму В. Сухомлинського була своєрідним продовженням усіх гуманістичних ідей минулого, однак, як дитя свого часу, не була позбавлена ідеологічних забарвлень.

У реалізації загального розвитку людини педагог завжди наголошував на створенні умов для переживання нею радості праці, коли нерівність інтелектуальних можливостей не усвідомлюється як нещастя, навчання стає «благородним полем для постійного самовиховання і самовдосконалення» [7, с. 205] і відчуття радості самостійної праці сприяє формуванню високих моральних почуттів та відрази до використання чужої праці [7, с. 245]. Така активність духовного життя молодшої людини, коли вона сама впливає на свою свідомість, стає принципом її духовного розвитку [7, с. 240], а виховання відповідальності перед власним сумлінням за свої вчинки та засвоєння умінь бачити себе очима інших людей дозволяють ставити вимоги до самого себе [4, с. 165].

Гуманізація свідомості вчителя була втілена у практику педагогів-новаторів. Педагогіка співпраці наділена наявністю багатьох гуманістичних ідей, що позначається на змісті підготовки майбутнього вчителя. Істотні зміни в методологічних оцінках педагогічної діяльності, розпочалися наприкінці ХХ ст. Акцент у вихованні, відповідно до процесів гуманізації свідомості майбутнього вчителя, переноситься на повагу до людини, до її прав, становлення в ній людяності, формування її духовного світу. Визначення концептуальних стратегій щодо розвитку та вдосконалення педагогічної освіти передбачає вибір у ній ціннісних орієнтацій, який повинен вести кожну людину до прогресу, гармонії, самовизначення і реалізації в житті. На думку багатьох сучасних дослідників, домінування раціоналізму у ХХ ст. призвело до занепаду і втрати рівноваги у духовному житті людини, ігнорування духовних цінностей у суспільстві та житті кожної людини. Перевага раціонального сприймання світу, зорієнтованого переважно на забезпечення матеріального комфорту, спричинила занепад моралі у всіх сферах життя людини. Г. Ващенко писав, що «єдиним правильним шляхом у вихованні нашої молоді є вироблення у неї ідеалістичного світогляду» [2, с. 267].

З 90-х років ХХ ст. з'явилася можливість розкривати проблему гуманізації свідомості відповідно до потреб якісної підготовки вчителів у педагогічних вузах України. Стан підготовки вчителя до виховної роботи на початку ХХІ ст. означає актуальність орієнтації вітчизняної педагогічної освіти на європейську модель. Лише в умовах незалежної України відкрився шлях до розвитку світових процесів, інтеграції досліджень та впровадження в українську педагогіку нових наукових ідей. В основу формування педагогічних дисциплін покладено пріоритет моралі в усіх сферах життя людини, орієнтацію на національні цінності та особливості.

Усі навчальні предмети, які репрезентують людину і сприяють формуванню у її свідомості людяності та порядності, допомагають орієнтуватися на моральні цінності, гуманізувати свідомість майбутнього вчителя. Гуманітаризація інформації як нарощування питомої ваги предметів гуманітарного та естетичного циклів [4, с. 98–100] є важливою передумовою гуманізації свідомості педагога.

Гуманізація свідомості передбачає також увагу до національного життя людини, її етнічних коренів, характеру і способу мислення, адже українська виховна традиція відзначається глибоким поєднанням моральних і національних почуттів. Велику роль у гуманізації свідомості майбутнього вчителя відіграє вивчення історії, рідної мови та літератури, які допомагають утвердженню духовних цінностей, переживанню радості, страждання, гідності й інших ідеалів добра, на які завжди орієнтувався український народ.

Звісно, моральні знання, уміння та навички, що характеризують моральну інформацію – це, не елементи моральної свідомості і виховання, оскільки вони є базою для останніх. Однак педагогами загальноновизнано, що засвоєння моральної інформації є першим етапом формування відповідної (моральної) сфери свідомості, певної позиції. У зв'язку з тим, що наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. нової сили набирає плюралістичне оцінювання педагогічних явищ і процесів, важливими є тенденції переходу до інформаційних технологій у системі вищої освіти, що базуються на інтелектуальній, а не матеріальній власності [5, с. 8].

Змістовим аспектом моральної свідомості і виховання педагога вважають моральні почуття (обов'язок, відповідальність, честь, гідність), емоції, потреби, переживання, орієнтації, судження, уявлення, погляди, переконання, ідеали, норми, принципи, які передбачають аналіз, контроль чи оцінку певних дій, вчинків, емоційних реакцій і відображають моральний стан майбутніх учителів [1, с. 46–57]. «Свідомість, – вказує І. Зязюн, – це оцінка людиною явищ дійсності, сенсу її життя і формування на цій основі переконань, ідеалів, принципів діяльності.

Тому світогляд як вияв і осмислення гармоній, краси людських потреб, цілей і ідеалів у філософських категоріях, у моральних принципах, у поняттях виступає могутнім внутрішнім фактором розвитку особистості, Можна сказати, що світогляд – це єдність світорозуміння і самоусвідомлення людини» [4, с. 30].

Гуманізм як система поглядів на людину як найбільшу соціальну цінність і створення умов для її повноцінного життя, фізичного та духовного розвитку [3, с. 273] передбачає абсолютність (Г. Васянович вважає – беззастережність і безумовність [1, с. 60]) гуманістичних цінностей, неприйняття суб'єктивного чи компромісного варіанта їх тлумачення. Вони трактуються у традиційно-християнському розумінні: як чисті і недоторканні ідеали, що людина приймає за мірило своїх вчинків і до яких повинна йти все життя. Важливою характеристикою інтелігентної людини дослідники систем цінностей вважають визнання абсолютності моральних істин.

І. Зязюн оцінює гуманістичну спрямованість свідомості людини як працю її найвищих духовних цінностей. Добро є передумовою дієвого ставлення до дійсності і виявляється як характеристика моральної цінності людських вчинків і взаємин, як моральний взірць. У цьому розумінні добро є моральним мотивом життєдіяльності, ідеалом виховання, метою життя. Виховання моральних якостей особистості – це відправна точка для будь-якого виховання. Моральні відносини взаємопов'язані з культурою спілкування, на що також вказує Г. Васянович [1, с. 306].

Отже, в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. існували такі основні тенденції розвитку гуманізації свідомості майбутнього вчителя: демократичне забезпечення навчання і виховання (передовими педагогами), врахування індивідуальних особливостей майбутнього вчителя, позитивна мотивація гуманізації змісту педагогічної освіти, його особистісна зорієнтованість, які в радянський період висвітлювалися через призму ідейності і в діяльності педагога, а не студента; розвиток з 90-х років ХХ ст. теорії і практики вільного виховання та акцент у вихованні на повагу до людини, до її прав, становлення в ній людяності, формування її духовного світу, наповнення змісту освіти ідеями народності і національними традиціями, вибір ціннісних орієнтацій, який повинен вести майбутнього вчителя до прогресу, самовизначення, розвитку і самореалізації, характеристика гуманізації як самогуманізації. Орієнтація процесу гуманізації свідомості майбутнього вчителя на ідеалістично-християнський підхід у вихованні означає визнання його як основи формування ціннісних орієнтацій, що передбачає насамперед усвідомлення християнської сутності людини, визнання пріоритету моралі, реальну гуманізацію і демократизацію стосунків партнерів у вихованні.

Перспективами дослідження проблеми гуманізації свідомості майбутнього вчителя є визначення умов успішного втілення виявлених тенденцій у практиці викладання вузівських, у т. ч. педагогічних дисциплін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васянович Г. П. Педагогічна етика: навч.-метод. посібник. / Г. П. Васянович. – Львів: Норма, 2005. – 344 с.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал. Т. 1: підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків. / Г. Ващенко – Львів: Камула, 2006. – 278 с.
3. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посібник для студентів – Вид. 2-е, доопрац. і доп. / О. Вишневецький. – Дрогобич: Коло, 2006. – 604 с.
4. Зязюн І. А. Культура і культурна політика / І. А. Зязюн // Рідна школа. – 1994. – № 12. – С. 27–32.
5. Кремень В. Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи) / В. Г. Кремень. 2003. – 216 с.
6. Сковорода Г. Листи до М. Ковалінського / Г. С. Сковорода // Твори в 2-х томах. Т. 2. – К., 1961. – С. 211–390.
7. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / Сухомлинський В. О. Вибр. твори: В 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 1. – С. 55–206.
8. Ушинський К. Про народність у громадському вихованні / К. Ушинський // Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. – К., 1983. – Т. 1. – С. 43–103.